

nışıktır. Babasının vefatından sonra kendisine Serez'de büyük bir çiftliğin intikal ettiği, annesiyle birlikte İstanbul'a yerleştiği bilinmektedir. Hüsrev de diğer sultanzâdeler gibi hususi tahsil görmüş olmalıdır. Dayısı Şehzade Mehmed Kefe sancak beyliğine tayin edildiğinde (909 1503) onunla birlikte gittiği, hatta onun elçisi sıfatıyla Moskova'ya gönderildiği belirtilir. Daha sonra Semendire sancak beyliğine gönderilen Hüsrev Bey, bu görevde iken Belgrad'ın muhasara ve fethinde önemli hizmetlerde bulundu. Bu önemli kalenin düşmesini kolaylaştırmak için Sava nehrinin öte tarafında bulunan Zemun (Zemlin, Semlin) Kalesi'ni aldı ve Belgrad'ın fethinden sonra Bosna sancak beyliğine getirildi (Pecuylyu İbrâhim, I, 71). Dört yıl kaldığı bu görevi sırasında Knin, Skradin, Ostrovica kalelerini ele geçirdi. Ancak Yayça (Jajce) Kalesi muhasarasındaki başarısızlığından dolayı 1525 yılında kısa bir süre görevinden alındı. Daha sonra yeniden Bosna sancak beyliğine getirildi ve bu defa 1533 yılına kadar görevde kaldı. Bu süre içinde Kanûnî Sultan Süleyman'ın bazı seferlerine iştirak ettiği gibi Bosna bölgesinde yeni fetihlerle sancağının sınırlarını genişletti. Mohaç Muharebesi'ne Bosna siphahileriyle katılarak Bâlî Bey'le birlikte Macar kuvvetlerini içeriye çekip arkadan vurma taktiğini başarıyla uygulamıştı. Bundan sonra Bosna, Dalmacıya (Dalmacija), Slavonya (Slavonija) ve Hırvatistan'da askerî bakımdan önemli birçok kale ve palangayı zaptetti. Yayça'nın geri alınması Hüsrev Bey'in en önemli başarılarından biridir. Bosna Kralığı'nın son merkezi olup 1463'te Fâtihten Sultan Mehmed zamanında fethedilen, ancak daha sonra Macarlar'ın eline geçen Yayça'yı ikinci defa kuşatarak teslim almayı başardı (1528).

Gazi Hüsrev Bey 1533 yılı sonlarında Semendire sancağına nakledildi ve 1536 yılı ortalarına kadar burada görev yaptı. Bu sırada komşu devletlerle, özellikle de Habsburglar'la çeşitli diplomatik temaslarda bulundu. 1536'da üçüncü defa Bosna sancak beyliğine tayin edilen Hüsrev Bey ölümüne kadar bu görevde kaldı. Böylece toplam on yedi yıl kadar Bosna sancak beyliği yapmış oldu. Üçüncü Bosna beyliği sırasında Yahyâ Paşa oğlu Mehmed Bey'le birlikte Pojega (Požega) ve civarını zaptetmiş (1536), ardından Klis Kalesi'ne (Kliška Tarotava) saldırılarda bulunmuştu. Arşidük Ferdinand'ın gönderdiği 10.000 kişilik kuvvete karşı

Hüsrev Bey'in kethüdâsı Murad Voyvoda'nın kazandığı zafer üzerine Klis Kalesi teslim olmuş, Klis sancak beyliği Murad Voyvoda'ya verilmiş, ayrıca zeâmetlerine ve Hüsrev Bey'in haslarına ilâveler yapılmıştı.

23 Safer 948'de (18 Haziran 1541) Saraybosna'da vefat eden Hüsrev Bey, önceden yaptırmış olduğu Gazi Hüsrev Bey Camii avlusundaki türbeye gömüldü. Bu gazî cengâverin eceliyle ölümünü halk bir türlü içine sindirememiş, onun şahsiyeti, faaliyetleri etrafında çok çeşitli menkıbeler ortaya çıkmıştır. Fetih ve gazâdaki maharet ve başarısı sebebiyle "gazî" lakabıyla anılır olmuştur.

Gazi Hüsrev Bey, yoğun fetih ve gazâ faaliyeti yanında Saraybosna ve çevresinin İslâmlaşmasında çok önemli rol oynayan dinî, ticarî ve kültürel tesisler yaptırmıştır. Bu sebeple Saraybosna'nın ilk kurucusu olarak İsâ Bey, ikinci kurucusu olarak da Gazi Hüsrev Bey gösterilir. Onun şehrin ortasında tesis ettiği külliyesi bir sembol olmuş, yüzyıllarca topluma hizmet vermiş, medresesinden pek çok kimse yetişmiştir. Külliye içinde kendi adıyla anılan kütüphane ise Arapça, Türkçe, Farsça, Boşnakça ve diğer dillerde zengin bir koleksiyona, ayrıca çok değerli Türkçe belgelere ve sicillere sahip olan bir kültür hazinesiydi. Bu külliyyeye tahsis edilen han, harem, bedesten, çarşı ve dükkânlar tesis için önemli bir gelir kaynağı olduğu gibi şehrin ticarî-iktisadî hayatında da mühim rol oynamıştı (bk. GAZİ HÜSREV BEY KÜLLİYESİ).

Kaynaklarda ve bazı yabancı elçilik mensupları ile seyyahların tasvirlerinde Gazi Hüsrev Bey iriyarı, giyimine çok dikkat eden, ihtişamı seven, âdil, vakarlı, fakirlere karşı merhametli, gayri müslimlere karşı müsamahakâr bir şahsiyet olarak tasvir edilmiştir.

Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Camii'nde (Begova Džamija) her gün öğle namazından sonra ruhuna ithaf edilmek üzere hatim okunması bir gelenek halinde günümüze kadar gelmiştir. 1988'de Saraybosna İslâm Teoloji Fakültesi'nde Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin 450. kuruluş yıldönümü münasebetiyle büyük bir merasim tertiplenerek Gazi Hüsrev Bey yâdedilmiş ve dış ülkelerden heyetlerin de katıldığı bu toplantı vesilesiyle muhtelif neşriyat yapılmıştır (bk. 450 Godina Gazi Husrev-Begove Medrese u Sarajevu, Sarajevo 1988).

BİBLİYOGRAFYA :

Saraybosna Şer'iyye Sicili, nr. 1; Kemalpaşazâde, *Mohaçnâme* (Inş. ve trc. P. de Courtesille), Paris 1859, s. 51; Celâlîzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 280^b-284^a; Pecuylyu İbrâhim, *Târih*, I, 44, 71; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 441; Hammer, *HEO*, V, 443; *Sicill-i Osmânî*, II, 272; Safvet Beg Başıagić, *Kralka Uputa u Prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1900, s. 17-22; a.mlf., *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*, Sarajevo 1986, s. 368, 369; Ćiro Truhelka, *Tursko Slovjenski Spomenici Dubrovačke Arhive*, Sarajevo 1911, s. 176; a.mlf., *Gazi Husrevbeg, njegov život i njegovo doba*, Sarajevo 1912, tür.yer.; R. Pelletier, *Sarajevo et sa région*, Paris 1934, s. 72-77; M. Tayyib Okic, "Gazi Husrev Beg ve Onun Saraybosna'daki Camiine Bir Minare Daha İlav Edilmesine Dair Bir Vesika", *Necali Lugal Armağanı*, Ankara 1968, s. 463-499; a.mlf., "Husrev", *IA*, V/1, s. 601-605; Omer Nakićević, "Gazi Husrev-Begova Medresa u Vrijeme Osmanske Turske", *450 Godina Gazi Husrev-Begove Medrese u Sarajevu*, Sarajevo 1988, s. 15-27; Džemal Čehajić, "Gazi Husrev-Begov Hanekah u Sarajevu", a.e. s. 29-34; "Vakufnama za Gazi Husrev-Begovu Medresu", a.e. s. 227-239; B. Djurdjev — J. L. Bacqué-Grammont, "Khosrew Beg", *El'* (İng.) V, 31-32 (bu madde, müellifin bibliyografyada adı geçen maddesi esas alınarak Mehmet İpşirli tarafından hazırlanmıştır).

M. TAYYİB OKİÇ

GAZİ HÜSREV BEY KÜLLİYESİ

Saraybosna şehrinde
XVI. yüzyılda yapılan
büyük bir Osmanlı külliyesi.

Külliye'nin camii, kapısı üstündeki süslü hattıyla yazılmış üç beyitlik Arapça kitâbesine göre Kanûnî Sultan Süleyman döneminde 937 (1530-31) yılında yapılmıştır. Fakat külliye'nin diğer yapılarının inşası uzun sürmüş olmalıdır. Nitekim medrese, kapısı üstünde yer alan üç beyit halindeki Arapça kitâbesine göre 944 (1537-38) yılında inşa edilmiştir. Türbedeki kitâbe ise Gazi Hüsrev Bey'in vefat yılını 948 (1541) olarak verir. Kanûnî Sultan Süleyman, 940 yılı Muharremi başlarında (Temmuz 1533) verdiği temliknâme ile Gazi Hüsrev Bey'e geniş araziler bağışlamış, cami ile külliye'nin çeşitli binaları için vakfiyeler düzenlenmiş ve bunlara ekler yazılmıştır. Bu belgelere göre hepsi de Rumeli'nin çeşitli yerlerinde bulunan birçok mülkten başka nakit ve değerli mücevherlerin de vakfedildiği vakfiyelerde belirtilmiştir. Vakıfların sahibi tarafından öngörülen şartlara uygun olarak yürütülmesiyle de Gazi Hüsrev Bey'in kethüdâsı Murad Bey (Voyvoda) görevlendirilmiş, vakfin yaşatılması Murad Bey'den sonra onun neslinden

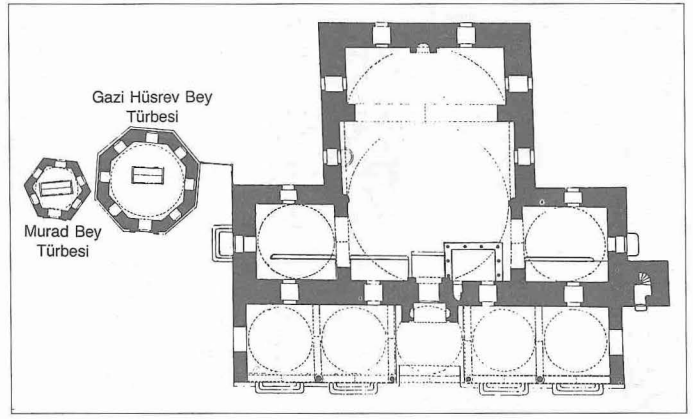
gelenlere bırakılmıştır. Efendisine çok bağlı bir âzatlı olduğu anlaşılan Murad Bey, Hüsrev Bey'den sonra 952'de (1545-46) vefat ederek onun kabri yanında yaptırdığı mütevazi türbeye defnedilmiştir.

Evliya Çelebi, 1070 yılı Şaban ayında (Nisan 1660) Edirne'den Sırbistan'a giderken uğradığı Saray şehrinde "saat kulesi olan mahalde" bulunan Hüsrev Paşa Camii'nden bahsederek bu caminin çok kalabalık cemaati bulunduğunu söyler. Ayrıca abdest musluklarından kısın ısıtılmış su akıtıldığı yolunda bilgi verir: "Evkafı gayet kavî olduğundan mütevellisi cânib-i vâkıftan cemâat-i kesireye Bosna diyarının bu şiddet-i şitâsında imaret kazanları kadar büyük kazanlarla sular kaynatıp cümle musluklardan selsebilâsâ ıssı su cereyan ettirir, cemî-i ehl-i salât anda tecdîd-i vuzû' edip ibadet ettikçe sâhibü'l-hayrât Hüsrev Paşa'ya hayır dualar ederler".

Bosna'nın bu en önemli külliyesi, buraların Avusturya tarafından işgaline kadar esas üslûp özellikleriyle durmuş, ancak bu yeni idare sırasında bazı kısımların restorasyonu yapılacağı iddiasıyla aslına uymayan ve çok çirkin arabesk üslûplu birtakım ilâvelerle yeni biçimlere sokulmuştur.

Gazi Hüsrev Bey Külliyesi'nin yapılmasının 450. yılı münasebetiyle bir kitap

Gazi
Hüsrev Bey
Camii ve
türbelerinin
planı

hazırlanmış (bk. bibl.) ve burada külliye-nin vakfiyesiyle zeyillerinin metinleri de yayımlanmıştır. Tito rejimini bir zarar görmeden atlatan külliye, 1992'den beri sürüp giden Sırp saldırıları karşısında çok ağır tahribata uğramış, yanmış ve yıkılmıştır. Benzeri birçok eski İslâm eseri gibi Sırp'ların bu tarihî sanat eseriyle birlikte şehirdeki diğer Osmanlı yapılarını özellikle tahrip etmeleri dikkat çekicidir.

Camii. 937 (1530-31) yılında yapılan Gazi Hüsrev Bey Camii bütünüyle kesme taştan bir yapıdır. Geniş bir avlu içinde yer alan camiye, üstleri kubbeli beş bölümlü bir son cemaat yerinden geçilir. Kubbe kemerlerini taşıyan kemerler, başlıkları mukarnaslı mermer dört sütuna dayanır. Yanlarda ise düz duvarlar vardır.

Yakın tarihlerde, belki de Avusturya işgali döneminde biçimi değiştirilmiş olan, üstünde kitâbenin yer aldığı cümle kapısı harime geçit verir. Bu kapının kemeri içinde iki tarafta nişler vardır. Camii harimi, eksen üzerinde sıralanan üstü kubbeli kare bir mekânla (13 × 13 m.), kible yönünde onu takip eden yarım kubbe ile örtülü olmak üzere iki mekân halindedir. Bunları sivri büyük bir kemer ayırır. Camii gövdesine nisbetle oldukça yayvan olan ana kubbenin yüksekliği 26 m. kadardır. Kubbeli bölümün iki yanında birer tabhâne odası bulunur. Bunların son cemaat yerine açılan birer penceresi vardır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yayımladığı planda, bu odaların dışarıya yan taraflara açılan birer kapıları olduğu işaretlenmiştir. Tabhâne odaları, bu tip yapılarda olduğu gibi sonraları orta mekânla aralarındaki dolgu duvarları boşaltılmak suretiyle açılmıştır. Bunların aslında kapalı olmaları ve sadece birer kapı ile orta mekâna ulaşımı sağlamaları gerekir. Mihrap bölümünde yarım kub-

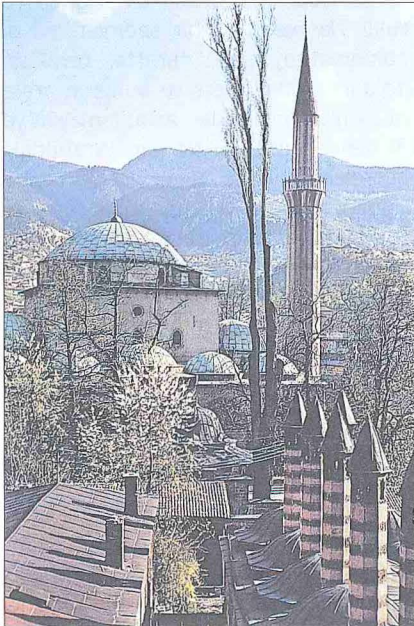
beye geçiş zengin mukarnaslarla sağlanmıştır. Mihrap ise yine mukarnaslı olmakla beraber etrafını saran kalem işi nakışlar yapının gerçek üslûbuna uymayan geç dönem işleridir.

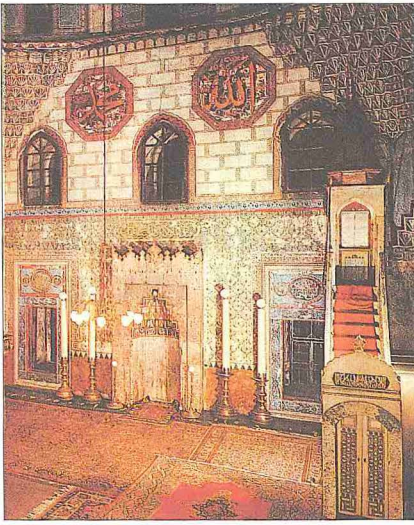
Caminin içi, herhalde XIX. yüzyıl sonlarında esas üslûbuna uymayan kalem işi nakışlarla kaplanmıştır. Bunlar arasında harimin duvarlarındaki, taş derzleri taklit eden süslemeler gözleri rahatsız eder. Girişin sağında bulunan ve sekiz somaki sütuna oturan mahfil de aynı dönemde değiştirilerek üstüne barok korkuluklu ve çıkmalı bir balkon eklenmiştir. Minber mermerden olup merdiven korkuluğu klasik üslûpta şebeke-lidir. Caminin ahşap pencere kanatları ve alçı pencereleri de değiştirilmiştir. Bu sonuncuların yerlerine ahşap çerçeveler konulmuştur.

Gazi Hüsrev Bey Camii, Halep'teki Hüsrev Paşa Camii ile birlikte Osmanlı mi-marisindeki tabhâneli camiler tipinin son örneklerindedir. Bu biçimde ibadet yerleri XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren artık yapılmamıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Hüsrev Bey Camii ile İstanbul'daki Atik Ali Paşa Camii arasında bir yaklaştırma yapması ise yanıltıcıdır. Çünkü Atik Ali Paşa Camii'nde yanlardaki mekânlar tabhâne odaları olmayıp bunlar doğrudan doğruya cami ana mekânına ait unsurlardır.

Sağ tarafta tabhâne odasına bitişik dıştan kapısı olan minare, Rumeli'deki Osmanlı dönemi minarelerinin çoğu gibi aşırı derecede uzundur. Ayverdi, kü-lâha kadar yüksekliğinin 35,82 m. olduğunu bildirir. Smail Tihic ise yüksekliği 47 m. olarak verir. Ancak şerefe çıkmanın basit bilezikler biçiminde oluşu, hiç değilse bu kısmının çok geç bir dönemde, belki de XIX. yüzyıldaki tamir sırasında yenilendiğini gösterir. Caminin avlusunun ortasındaki sekiz ahşap

Gazi Hüsrev Bey Camii - Saraybosna

Gazi Hüseyin Bey Camii'nin içinden bir görünüşü

direğe dayanan bir saçağa sahip şadırvanın yerinde 1893'te on iki köşeli kâgir yeni bir şadırvan yapılmıştır.

Türbeler. Gazi Hüseyin Bey'in kesme taştan yapılmış türbesi caminin sol tarafında yer alır. Her bir kenarı ortalama 3,30 m. ölçüsünde olan bu sekizgen planlı türbenin üstü sağır kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Her cephede açılmış çift sıra pencereler içeriği aydınlatır. Yayvan kemerli girişi küçük bir sundurma saçağı korur. Kapının kemeri üstündeki alınlıkta üç beyitlik Arapça kitâbede Hüseyin Bey'in vefat tarihi olan 948 (1541) yılı verilmiştir. İçinde çiniler ve kalem işi nakışlar vardır.

Hüseyin Bey'in türbesinin hemen yanında, ona nazaran çok daha küçük ölçüde olmak üzere yine kesme taştan ve kubbeli Murad Bey'in türbesi bulunmaktadır. Bu altı köşeli türbede yatan Murad Bey, kapı üstündeki Türkçe kitâbede göre 952 (1545-46) yılında vefat etmiştir.

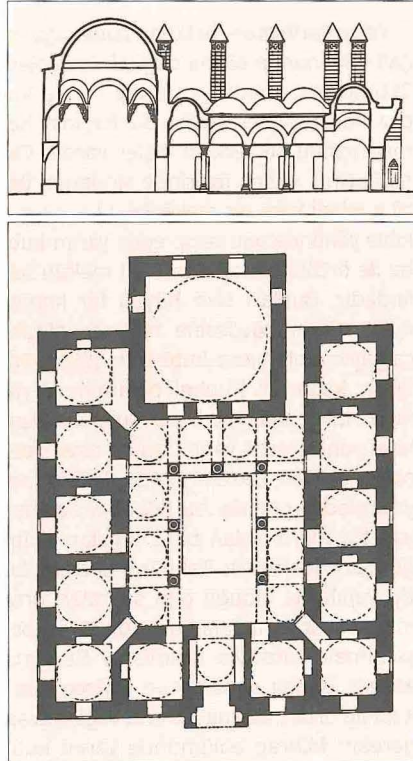
Medrese. Caminin karşısında yer alan ve Hüseyin Bey'in annesi Selçuk Hatun adına yapılan medrese için Gazi Hüseyin Bey ayrı bir vakfiye hazırlatmıştır. 26 Receb 943 (8 Ocak 1537) tarihli bu vakfiyeye göre medresenin inşası camiden birkaç yıl sonradır (vakfiyenin Arapça'sı ve Boşnakça tercümesi için bk. *Mujezinović-Traljić*, s. 227-239). Kapısı üstündeki üç beyitlik Arapça kitâbesinden 944 (1537-38) yılında tamamlandığı öğrenilmektedir. Medresede 1960 yılına kadar

yüksek dereceli İslâm ilâhiyatı öğretimine devam edilmiştir. Üstü kurşun örtülü olduğundan halk arasında Kurşunluca (Kurşunluca) olarak adlandırılmıştır.

Bina cami gibi muntazam işlenmiş kesme taşlardan yapılmıştır. Yayvan kemerli kapısı üstünde kitâbesi bulunan giriş mukarnaslı bir kavsara içindedir. İki yanlarda mihrap biçiminde oturma nişleri vardır. Bu gösterişli taç kapıdan avluya geçişi sağlayan dehliz küçük, ancak diğerlerinden daha yüksek bir kubbe ile örtülmüştür.

Medresenin iç avlusu dikdörtgen biçiminde olup üç taraftan sütunlu revaklarla çevrilidir. Bu kubbeli revaklardaki mermer sütunların başlıkları, XVI. yüzyılın baklavalı başlıklarının benzeri olmakla beraber bunların rölyefleri aşırı derecede belirtilmiştir. On kubbeli revaklı, fakat oldukça dar görünüşlü avlunun ortasında bir şadırvan yer alır. Dershane-mescid kare planlı ve içten yaklaşık 6,50-7 m. ölçüsündedir; böyle bir mekânın hacmine uygun, alt kısımları mukarnaslı tromplu, sağır kasnaklı bir kubbe bunu örter.

Gazi Hüseyin Bey Medresesi'nin planı ve kesiti

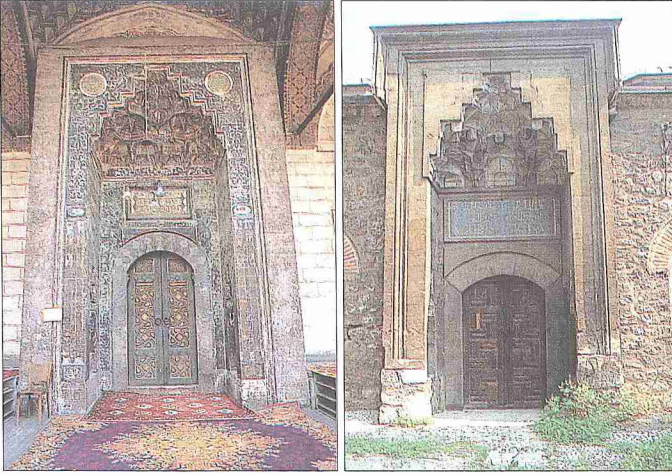
Avlunun etrafında hepsi kubbeli ve ocaklı on iki hücre sıralanır. Bunların dışarıdan hava ve ışık almalarını sağlayan pencereleri vardır. Genellikle Osmanlı medrese mimarisinde ilgi çekici çözümler bekleyen köşe odalarının girişleri meşalesi burada avlunun köşelerindeki üç dar dehlizle yapılmıştır. Dördüncü köşede ise böyle bir çözüme gidilmeksizin burada arkadaki avluya geçişi sağlayan dar bir koridor yer almaktadır.

Sıbyan Mektebi. Külliye'nin doğu tarafında olduğu bilinen sıbyan mektebi 1697, 1766, 1788, 1831 ve 1842 yıllarında yarı olarak tamir edildikten sonra 1843'te tekrar ihya edilmişse de bundan sonra artık önemini kaybettiğinden Ekrem Hakkı Ayverdi'nin tesbitine göre hiçbir iz kalmamacasına ortadan kalkmıştır.

Kütüphane. Gazi Hüseyin Bey kurduğu külliye'ye bir de kütüphane vakfetmişti; ancak bunun binasının günümüze bir şey gelmemiştir. Sonraları Hünkâr Camii önündeki bir binaya taşınan bu kütüphanede birçok değerli yazma eser, şer'î sicil defteri ve vakfiye bulunmaktadır (bk. GAZİ HÜSREV BEY KÜTÜPHANESİ).

Hankah (Tekke). Bu bina da artık mevcut değildir. İlk yapıldığında Halvetî tarikatine ait olan tekke daha sonra Nakşibendî tekkesi olmuştu. Avusturya'nın işgali sırasında 1697'de yanan, 1755'te yeniden yapılan, 1831 ve 1852'de tekrar yanan ve tamir edilen tekke sonraları bütünüyle yıktırılmıştır. C. Truhelka tarafından yayımlanan, doğruluk derecesi kontrol edilemeyen bir plana göre bu bina ince uzun, dikdörtgen biçiminde bir yapı olup ortasında sütunlu revaklı, dar ve uzun bir şadırvan avlusu bulunmaktaydı. İki tarafta, revaklara açılan on dört hücre ve bunların aralarında niçin yapıldıkları anlaşılamayan yedi dehliz vardı. Girişin yan tarafındaki, hücrelerden daha büyük ve üç cephesinde pencereler bulunan dikdörtgen bir mekânda mihrap işaretlendiğine göre burası tevhihâne-mescid olmalıdır. Girişin tam karşısına isabet eden dar tarafın dışında da gusülhâne olması muhtemel kare bir mekânla helâlar bulunuyordu.

Revak kemerlerinin yarım yuvarlak oluşu, hücrelerin avluya açılan kemerli pencerelerinin klasik Türk mimarisine ters düşen biçimleri, hankah-tekkenin XVIII veya XIX. yüzyılda önemli ölçüde değişmiş olduğunu gösterir. Revak sütunlarının keskin hatlı başlıkları da her ne kadar klasik baklavalı başlıkları an-

Gazi Hüseyin Bey Camii ve Medresesi'nin tacekâpları

dırmaktaysa da Osmanlı dönemi Türk sanatındaki başlıklardan çok farklıdır.

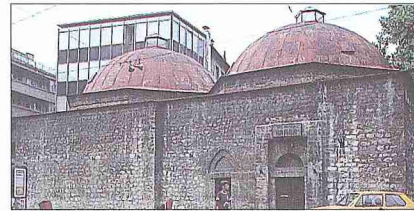
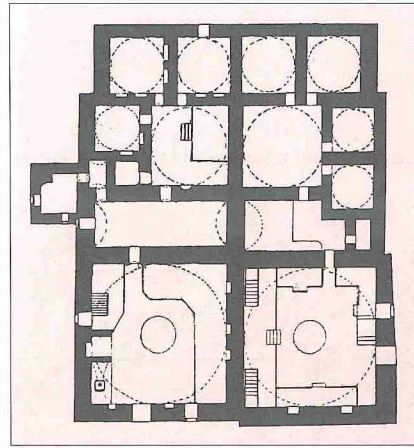
Misafirhane, Aşhane-İmaret. Külliye'nin batı tarafında olması gereken misafirhane ile aşhane-imareten bugün bir iz kalmamıştır. Yerinde, mütevellisi tarafından "imaret hanı" olarak adlandırılan bir han inşa edilmiştir.

Hamam. Vakfiyesinde anılmamaktaysa da hamamın Gazi Hüseyin Bey Külliyesi'nin bir parçası olduğu ve belki de vakfiyenin yazılmasından sonra gelir sağlamak üzere yapıldığı sanılır. Çifte hamam olduğu anlaşılan bu binanın C. Truhelka tarafından yayımlanan planı, Osmanlı-Türk hamamları hakkında yeterli tecrübesi olmayan bir kişi tarafından çizildiğinden aydınlanmaya muhtaç bazı hususlar taşır. Ortalarında birer şadırvan bulunan soyunma yerlerinden (camekân) kadınlar kısmının hiçbir hamamda görülmeyen bir biçimde bölünmüştür. Ilıklık kısımları da ufak mekânlar halindedir. Truhelka'nın planında bunların örtü sistemleri belirtilmemiştir. Sıcaklık kısımları ise küçük halvet mekânları biçimindedir. I. Dünya Harbi yıllarına gelinceye kadar esas görevine uygun olarak kullanılan hamam, Yugoslav idaresi sırasında gece kulübüne dönüştürüldüğünden mimarisinde de değişiklikler yapılmıştır. 1993-1995 yılları arasında sürüp giden Sırp hücumları ve tahripleri sonunda bugün ne durumda olduğu bilinmemektedir.

Hanlar. Gazi Hüseyin Bey Vakfı'na ait olmak üzere külliye'nin çevresinde bazı hanlar bulunmaktadır. Bunlardan yalnız Taşhan olarak adlandırılanı esas evkaf-tan olmalıdır. Diğerleri sonraları vakfa bağlanmıştır. C. Truhelka tarafından yayımlanan planına göre Taşhan iki esas bölümden oluşmuştu. Bunlardan biri,

kare bir iç avlu etrafında sıralanan kare odalardan meydana gelmişti. Bu bölümün bir tarafına bitişik, ortasında bir dizi halinde sıralanan pâyeler bulunan binanın ise kervansaray olduğuna ihtimal verilebilir. Dört tarafa kapısı olan, her bir kenarı yaklaşık 35 m. kadar uzunluktaki kare planlı avlunun, ileride yerine dokuz kubbeli bir bedesten inşa etmek üzere tasarlandığı, fakat bunun gerçekleşmediği bir ihtimal olarak hatıra gelirse de bitişliğinde kervansaray bulunduğundan bu bölümün ortası, üstü açık avlulu iki katlı bir ticaret hanı olarak yapılmış olması da mümkündür. Av-

Gazi Hüseyin Bey Hamamı ve planı

lunun ortasında evvelce bir şadırvanla bunun üstünde küçük bir mescid bulunduğu söylenir. Bu kare bölümün bir kenarında yine ona bitişik olarak 100 metreyi aşan uzunlukta bir arasta vardı. Ortasındaki yolun iki tarafında sıralanan dükkân hücrelerinden başka arastanın bir yan cephesi boyunca da dış dükkânlar yer almıştı. Birinci bölümün esas girişinin iki yanında birbirinden farklı mekânlar vardı. Bunlardan bir taraftakiler arasta ile birleşiyordu. Taşhan 1879 yangınında zarar görmüş ve tamir edilmediğinden sonraları yıktırılmış, yerine bir otel binası inşa edilmiş, ancak bazı parçaları kalabilmiştir.

Ekrem Hakkı Ayverdi, Taşhan dışında Gazi Hüseyin Bey Vakfı'na sonradan bağlanmış bazı hanların da adlarını verir. Bunlardan İmaret Hanı, vakfın misafirhanesi yerinde mütevelliler tarafından yaptırılmıştır. Mimarisine ve bugünkü durumuna dair bir açıklama yoktur. Hân-ı Cedîd adı verilen yapının 1174-1179 (1760-1766) evkaf muhasebe defterlerinde adı geçer. Bu han, Mustafa Gül Ağa tarafından yaptırılmış doksan iki odalı ve birçok dükkânlı bir yapı idi. Birkaç defa yanmış, tamir edilmiş, son olarak 1879'da tekrar harap oluşunun arkasından XX. yüzyıl başlarında yerine dört adet modern bina inşa edilmiştir. Moriça Han denilen yapı ise XVIII. yüzyıl başlarında Gazi Hüseyin Bey evkafı mülkiyetine geçmiştir. Osmanlı dönemi Türk mimarisi üslûbunda muntazam dikdörtgen biçiminde bir han olup 1957'de yanmıştır. İki katlı olan hanın alt katında otuz altı odası vardı. Ayrıca ortadaki avluda daha küçük kare bir avlu etrafında odalar yapılmıştı. Eski fotoğraflarından, hanın üst kat mimarisinin geç dönem yapı üslûbuna işaret ettiği söylenebilir. 1957'den sonra hanın kurtulan bir bölümü, modern biçimde tamir ve yenilemeden geçirilerek kahvehane ve restoran yapılmıştı. Ancak binanın son durumu bilinmemektedir. Ekrem Hakkı Ayverdi, Gazi Hüseyin Bey evkafına bağlanmış olan bir de Koluk Hanı'nın adını verir. Bunun yerinde sonraları bir otel yapılmıştır.

Saat Kulesi. Gazi Hüseyin Bey'in vakfiyesinde adı geçmemekle beraber vakıfların ortasında yer alan saat kulesi de onun adıyla anılır. Herhalde vakıf mütevellileri tarafından yaptırılmıştır. XVII. yüzyılda mevcut olduğu tesbit edilen saat kulesi birkaç defa yenilenmiş olup son haliyle Türk mimarisine aykırı bir

üşlûbu vardı. Kare planlı, köşeleri pahlı kesme taş kulenin yukarı kısmında her cephede yarım yuvarlak kemerli ikiye pencere vardır. Saat bunların üstünde ve arasındadır. En üstte ise her cephe- de üçer göz halinde bir kapalı teras bu- lunur. Üst kısmı 1874'te yenilenen ku- ledeki saatin Saraybosna'lı iki tüccar ta- rafından İngiltere'den getirildiğini Smail Tihîc bildirir.

Hazîre. Caminin yanında içinde on ka- dar kabir bulunan bir de hazîre vardır. Buradaki mezarların en eskisi 1853, en yenisi 1939 yıllarına ait olup ileri ge- len Bosnalı din ve siyaset adamlarına aittir.

Avlunun kuzeybatı köşesindeki muvak- kithânenin, külliye'nin vakıf gelirleriyle 1859 yılında yapılmış olduğunu Smail Ti- hiç bildirir (bu madde Smail Tihîc'ten alın- nan notlarla tamamlanmıştır).

BİBLİYOGRAFYA :

Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 430; Ćiro Tru- helka, "Gazi Husrev - Bey, nje gov Život i nje- govo doba", *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1912, s. 186- 190; Hamdija Kreševljaković, "Gazi Husrev- beg", *Napredak*, Sarajevo 1930; a.mlf., "Sa- hat Kule u Bosni Hercegovini", *Naše Starine*, IX, Sarajevo 1957, s. 30; R. Pelletier, *Sarajevo et sa région*, Paris 1934; Gliša Elezović, *Turski Spomenici*, Beograd 1940; Husrev Redžić, "Ko je graditelj Gazi Husrev-begova dzamije u Sarajevu", *Radovi Naucnog drustva Bosna i Hercegovini*, Sarajevo 1960, s. 119-125; M. Tayyib Okîç, "Gazi Husrev Beğ ve Onun Saray- bosna'daki Camiine Bir Minare Daha İlâve Edilmesine Dair Bir Vesika", *Necatî Lugal Armağanı*, Ankara 1969, s. 463-499; a.mlf., "Saraybosna Gazi Husrev Bey Kütübhanesi", *AÜİFD*, XII (1964), s. 143-153; Ayverdi, *Au- rupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri II-III*, s. 340- 354; Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1974, I, 292-315; a.mlf. — Mahmud Traljić, "Gazi Husrev - Be- gova Biblioteka", *450 Godina Gazi Husrev- Begove Medrese u Sarajevu*, Sarajevo 1988, s. 187-199, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf.ler, *Mek- tebetü'l-Ġâzî Husrev Bek bi-Serâyevu*, Sara- yevo 1982, tür.yer.; Filiz Yenişehirlioğlu, *Türki- ye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları*, Anka- ra 1989, s. 203-204; Amir Pašić, *Islamic Archi- tecture in Bosnia and Hercegovina*, İstanbul 1994, s. 61-62, 73, 75, 88, 91, 97; Mehmet İb- rahim, "Gazi Hüsrev Bey Külliyesi ve Bos- na - Hersek'teki Son Durum", *X Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1993, s. 181-206; Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî - İçtimaî Bir Mües- sesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler", *İFM*, XXIII (1963), s. 48; Smail Tihîc, "Hadzimirato- vića daira i Gazi Husrev-Begov hamam u Sarajevu", *Naše Starine*, XI, Sarajevo 1967, s. 169-174 (M. Tayyib Okîç ile Ekrem Hakkı Ay- verdi elde edilemeyen pek çok yayına atıfta bulunur; bunlardan sadece birkaçı burada gös- terilmiştir).

SEMÂVİ EYİCE

GAZİ HÜSREV BEY KÜTÜPHANESİ

1537 yılında Saraybosna'da
kurulan kütüphane.

Bosna sancak beyi Gazi Hüsrev Bey Saraybosna'da yaptırdığı çok sayıda camii, medrese, zâviye ve imarettten dolay- ı bu şehrin ikinci kurucusu olarak ka- bul edilir. Burada inşa ettirdiği külliye- nin 943 (1537) yılında düzenlenen vak- fiyesinde, medrese inşası için ayrılan pa- ranın artakalan kısmıyla bütün okuyucuların ve özellikle ilimle meşgul olanların faydalanabileceği değerli kitapların satın alınıp bir kütüphanenin kurulacağı- nı bildirir (vasiyetnâmenin Arapça ve Boş- nakça tercümesi için bk. Mujezinović-Tral- jić, *450 Godina Gazi Husrev*, s. 227-239).

Kütüphane, külliye'nin tamamlanma- sından sonra satın alınan kitaplarla Kur- şunlu Medrese binasında faaliyete geç- miştir. Ancak Gazi Hüsrev Bey tarafın- dan kütüphaneye bağışlanan kitapların çoğu, Savoie Prensi Eugene'in (Eugen Sa- vojjski) Bosna'ya girişi (22-23 Ekim 1697) ve burayı tahribi sırasında yanmış, yağ- ma edilmiş, bir kısmı da daha sonraki yangınlarda yok olmuştur. Bu sebeple kütüphanenin esasını teşkil eden ilk ki- taaplardan sadece birkaçı günümüze ula- şabilmiştir (Okîç, XII [1964], s. 144-145). Ancak çeşitli zamanlarda yapılan kitap vakıfları ve ilhak edilen kütüphanelerle Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi koleksi- yonları zenginleştirilmiştir. 1863 yılında Bosna Valisi Topal Osman Paşa'nın tâli-

matı ile kütüphane Gazi Hüsrev Bey Camii yanında inşa ettirilen yeni binaya ta- şınmıştır. 1935'te Hünkâr Camii'nin (Ca- reva dzamija) yanındaki müftülük binası- na nakledilerek 1991 savaşına kadar fa- aliyetini burada sürdürmüştür. Savaş esnasında Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi de hedef olmuş ve binası büyük ölçü- de tahrip edilmişse de kitaplar bilinme- yen bir yere nakledilerek koruma altına alınmıştır. Kütüphane savaştan sonra eski Kız İmam - Hatip Lisesi'nde (Dobrovoljačka 50) yeniden hizmete açılmıştır (1996).

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde Do- ğu ve Batı dillerinde yazılmış 50.000'i aş- kın eser bulunmaktadır. Bunların 20.000 kadarı İslâmî ilimlerle ilgilidir. Boşnak müelliflerin 1878'den bu yana yazıp neş- rettikleri hemen hemen bütün kitaplar- la dergi, gazete, salnâme ve diğer eserler de burada mevcuttur. Sayıları 7500'ü bulan ve önemli bir kısmı mecmua (ko- deks) olan Arapça, Farsça ve Türkçe yaz- malar arasında birçok nâdir ve değerli eser bulunduğu gibi Arap harfleriyle ya- zılmış bazı Boşnakça metinler de var- dır. Bosna'nın yetiştirdiği Hasan Ziyâî, Ali Dede Boşnak, Muhammed İbn Mûsâ Allâmek, Hasan Kâfî Akhisârî, Münîr-i Belgradî, Mustafa Akhisârî, Eyyübüzâde Mustafa, İbrâhim Opiyaç, Mustafa Şev- ki Başeski, Muhammed Enverî Kadîç ve Hüseyin Braçkoviç gibi âlimlerin müellif hattı eserlerini de bu kütüphanede bul- mak mümkündür. Ayrıca burada Bos- na'nın Osmanlı dönemiyle ilgili 4000 belge, 1400 vakfiye ve Bosna mahkemesi- ne ait 1552-1852 yıllarını kapsayan sek- sen altı adet şer'î sicil mevcuttur.

Son zamanlarda Bosna - Hersek Diya- net İşleri Başkanlığı ve Gazi Hüsrev Bey Vakfı tarafından kütüphane için Mehmet Hancıç, Hilmi Efendi Hatiboviç, Os- man Âsaf Sokoloviç ve Muhammed Ha- ciyahiç'in özel kütüphaneleri satın alın- mıştır. Kütüphanedeki en eski yazma Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* adlı eseridir (istinsah tarihi 1131). Yazma eser- lerin bir kısmı İstanbul, Mekke, Medine, Kahire ve Bağdat menşelidir. Bunların büyük kısmı Bosna ve Balkanlar'ın çe- şitli yerlerinde istinsah edilmiştir. Bura- larda istinsah için özel medreselerin bu- lunduğu bilinmektedir. Bu medreseler arasında bilhassa Gazi Hüsrev Bey Med- resesi ve Hankahî zikredilmelidir (eser- ler hakkında bk. Haliloviç, *450 Godina Ga- zi Husrev*, s. 201-224).

Kütüphane deposunda kaydı yapılmamış 3000'i aşkın yazma mecmuanın bu-

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nin tacekapısı - Saraybosna

